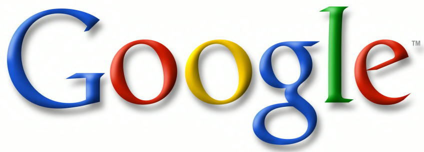
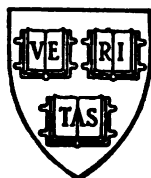




Conrad, Krolewski kowal.

Nr. 53.

WYDAWNICTWA AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.
BIBLIOTEKA PISARZÓW POLSKICH.

Spraua a lekarstua końskie przez Conrada Krolewskiego kowala doswiadczone: nowo s pilnosczią przełożone, a napirwey o poznaniu dobrego konia.

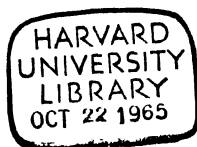
Wydał

Dr. Andrzej Berezowski

(Z 7 rycinami).



KRAKÓW.
NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.
1905.





Kraków. — Drukarnia Uniw. Jagiell. pod zarządem J. Filipowskiego.

Przedmowa.

Antykwaryusz warszawski Cezary Wilanowski posiadał Statuta Zygmunta I-go z roku 1524-go w bardzo cennej oprawie, na której był wyciśnięty rok 1538. W jednym narożniku skóra była nieco odklejona, dzięki czemu dostrzegł, że deska wylepiona jest drukiem polskim. Po odpowiednich zabiegach udało mu się odkleić owe druki i złożyć trzy odrębne dziełka. O dwu nie mamy żadnych wiadomości. Trzecie — rozprawkę Conrada Krolewskiego kowala, p. t. „*Sprawa a lekarstwa końskie*“ — podaję niżej w przedruku. Na końcu tej książeczki odbito datę druku — rok 1532, a więc niezależnie od wartości rozprawki, jako unikatu, posiada ona wielkie znaczenie dla historyi hodowli i lecznictwa zwierząt domowych w Polsce, jako pierwsza dotychczas znana hippika polska.

Wilanowski odesłał ją do znanego bibliofila i zbieracza starożytności hr. Emeryka Hutten-Czapskiego wzamian za jego katalogi monet. Obecnie dziełko to wraz ze wszystkimi zbiorami hr. Czapskiego przeszło na własność Muzeum Narodowego w Krakowie.

Nadzwyczajna uprzejmość Szanownej Dyrekcyi Muzeum Narodowego pozwoliła mi na sporządzenie odpisu,

1*

za co też składam podziękowanie p. dyrektorowi dr. Feliksowi Koperze, oraz p. Julianowi Pagaczewskiemu.

Unikat był znany bibliografom polskim i wielokrotnie przez nich opisywany.

Dr. F. Kopera w spisie [1]) druków epoki jagiellońskiej, znajdujących się w zbiorze hr. Czapskiego, podaje historyę odnalezienia rozprawki Konrada, zaczerpniętą również, jak wyżej przeze mnie opisana, z listu Wilanowskiego do hr. Czapskiego. List ten dołączono do dziełka, jako dokument legitymacyjny.

Dr. Kopera tak opisuje hippikę Konrada:

„Książeczka [2]) in 8-o, kart 18 (7,1×12,4). W tekście sześć drzeworytów, przedstawiających różne z końmi operacye"...

„Na końcu monogram Unglera. Częściami druk gotycki uszkodzony, zwłaszcza po brzegach. Drzeworyty także zniszczone. Illustrują one wykład. Spotykamy w nich konia w różnych pozach i obok niego operatora. Rozmiar ich mniej więcej 8×7,5. Egzemplarz nasz zna Wierzbowski (Bibliografia t. II, str. 56, Nr. 1084) i Wisłocki (Przewodnik bibliograficzny r. 1891, str. 11)".

Dr. K. Estreicher w części III-ej, tomie III-im „Bibliografii polskiej" na st. 356-ej przytacza tytuł rozprawki i miejsce wydania. Wymienia też nazwisko posiadacza unikatu, hr. Czapskiego.

Rozprawkę oprawiono w czerwoną skórę ze złoceniami. Na odwrotnej stronie okładki widnieje exli-

---

[1]) Felix Kopera. „Spis druków epoki jagiellońskiej w zbiorze Emeryka hrabiegoHutten-Czapskiego w Krakowie". MCM. Str. 121 i 122.

[2]) Tamże.

brys hr. Emeryka Czapskiego. Kartkę tytułową zdobi rycina pierwsza. Widzimy na niej postacie ludzkie i konie, wszakże znaczenie jej odgadnąć trudno. Nad ryciną umieszczono tytuł rozprawki, u dołu zaś napis: „W Krakowie Florian Unglerius prasował“. Większość kartek bardzo poniszczona. Wzmocniono je i wyrównano przyklejeniem przeźroczystego papieru pergaminowego. Jak to zaznaczył dr. Kopera, dziełko ozdobiono 6 rycinami, z których jednę umieszczono na karcie tytułowej. Wysokiej Akademii Umiejętności w Krakowie zawdzięczam możność uzupełnienia odpisu reprodukcyami wszystkich rycin, oraz stronicy ostatniej ze znakiem drukarza i datą wydania dziełka Konrada. Reprodukcye. pomimo usiłowań ze strony kierowników zakładu fotograficznego, w którym wykonano klisze, nie mogły wypaść zupełnie dobrze wobec złego stanu oryginału.

Każdą kartkę oznaczono literami. Więc po kolei następują kartki: O; A_{ii}; A_{iii}; O; B; B_{ii}; B_{iii}; O; C, Kartek: C_{ii} i C_{iii} brakuje zupełnie, natomiast, oprawiając dziełko, mylnie umieszczono po kartce C kartki E_{ii} oraz E_{iii}. W odpisie tę omyłkę uwzględniłem i tekst w należytym porządku podałem. Kartki, oznaczone literami: O; D; D_{ii}; D_{iii}; O; E_{i} i ostatnia kończą rozprawkę.

Litery i zdania brakujące lub nieczytelne zastąpiłem kropkami. Czasami jednak niektóre słowa dały się odbudować dzięki pozostałym literom albo na podstawie treści całego zdania. Ponieważ takie rekonstrukcye mogą być mylne, więc dla odróżnienia ich od niewątpliwych i wyraźnych części oryginału zamknąłem je w nawias kształtu [ ].

Tytuł rozprawki Konrada upoważnia do dwu przy-

puszczeń: albo zawarte w niej wskazówki i rady były całkowicie zaczerpnięte z obcego źródła i tylko skuteczność ich tłumacz osobiście sprawdził (doświadczył), albo też swoje własne spostrzeżenia autor uzupełnił wiadomościami, przetłumaczonemi z dzieł cenionych w owe czasy hippologów. Słowo *„nowo“* upoważnia do wniosku, że przed wydaniem rozprawki Konrada w r. 1532 istniało jakieś wcześniejsze dzieło lub też kilka dzieł tej samej treści, o których jednak nic dotychczas nie wiemy.[1])

Nasuwają się więc pytania: o ile Konrad był samodzielnym pisarzem i specyalistą, czyje prace tłumaczył, w jakiej mierze i komu zawdzięczał on swoją wiedzę? Nie łatwą jest rzeczą odpowiedzieć na pytania powyższe zupełnie ściśle i dokładnie. Sprobuję w miarę możności wyłożyć tu przypuszczenia, do których doprowadziło mnie poznanie dzieł z zakresu weterynaryi, wydanych przed rozprawką Konrada.

Przedtem jednak rozpatrzmy się w treści tego dziełka.

Na początku znajdujemy krótką charakterystykę konia, który, zdaniem autora, zasługuje na miano dobrego. Dla utrwalenia jej w pamięci czytelnika autor

---

[1]) Na początku dziełka, po wyliczeniu sposobów poznania dobrego konia, a przed podaniem środków lecznicyych powtórzono ustęp z tytułu, głoszący, że lekarstwa końskie były doświadczone przez Konrada, królewskiego kowala. Zestawiając ten układ z tytułem dochodzimy do innego jeszcze przypuszczenia, a mianowicie, że nieznany nam tłumacz spolszczył rozprawkę niejakiego Konrada i dodał do niej własny wstęp „o poznaniu dobrego konia.“ Niezbitych dowodów, stwierdzających to przypuszczenie nie mam, więc je tylko obok dwu powyższych zapisuję.

podaje ją w formie rymowanej. Następnie czytamy o sposobach poznania lat po uzębieniu i określenia użyteczności konia na podstawie jego maści, spojrzenia, ustawienia nóg, odsady ogona i t. d., czyli na podstawie jego „exterieur'u“, jakby powiedział współczesny hodowca. Wiadomości o ujeżdżaniu konia znajdujemy w rozdziałach, zatytułowanych: „Gdy konia chcesz wprawicz w iazdę“ i „Ku harowaniu konia, który ma zawod biegacz“. Rozdziały te mają szczególne znaczenie ze względu na to, że pewnei części rad, w nich zawartych, nie można odmówić słuszności. Stopniowe przyzwyczajanie konia do prędkiego biegu i pozbawienie go zbytecznego tłuszczu obecnie także stanowi podstawę trenowania.

Resztę rozdziałów poświęcił autor sprawie leczenia konia na rozmaite dolegliwości. Sądzę, że wielką ilość środków, przez niego zalecanych, można podzielić na trzy kategorye.

Do pierwszej zaliczam środki, których racyę leczniczą jesteśmy w stanie pojąć i usprawiedliwić, jak np. sposób, doradzany „Na wrzod iakikolwiek“.

W drugiej kategoryi mieszczę środki, które zawierają wprawdzie pewne zasadnicze substancye lecznicze, zdolne wywrzeć wpływ na chory organizm, lecz połączone są z niby tajemniczymi, dla nas zaś bezsensownymi dodatkami w rodzaju popiołu „z psiey głowy“ lub odchodów rozmaitych zwierząt. Nakoniec w trzecią grupę łączę te sposoby, które najmniejszego zgoła znaczenia leczniczego nie mają, jak np. jeden ze środków, zalecanych „Na krczycę“, który tu w całości przytaczam:

„Item zawiązawszy żabę żywą w chustę / na szygi

mu vwięz, a gdy zdechnie żaba, będzie koń zdrow". Do tej kategoryi zaliczam także wszelkie zażegnywania lub zamawiania chorób. („Żegnanie na krczycę," „Na zaslapanie konia".)

Nadmieniłem już wyżej, że na początku rozprawki Konrad umieścił wskazówki, jak po zębach poznawać lata konia. Cały ten rozdział jest prawie dosłownie przetłumaczony z rozprawy Marka Terencyusza Varrona (ur. w r. 116 przed Chr.), zatytułowanej „De re rustica". Dla potwierdzenia powyższego sądu zestawiam jeden obok drugiego omawiane ustępy z obydwu dzieł.

M. T. Varro pisze: [1])	Konrad pisze:
„Aetas cognoscitur equorum et fere omnium, qui ungulas indivisas habent et etiam cornutorum, quod equus triginta mensium primum dentes medios dicitur amittere, duo superiores, totidem inferiores, incipientes quartum agere annum ibidem eiiciunt, et totidem proximos eorum, quos amiserunt, et incipiunt nasci, quos vocant columellares. Quinto anno incipenti item eodem modo amittere binos, quos	. . . . „Koń aże we trzidziesczi miesięci dopiro zęby srzednie puszcza / dwa wierzchnie y tyle bliszych. Potym gdy pocźnie cźwarte lato dwa zasie srzednie niżey, tyle podle nich. Zatym gdyż piąte lato pocźina (ony iusz pirwe wyrosly) tedi drugie cźterzy dwa nisze y dwa

[1]) Cytowane według: „Geschichte der Thierheilkunde von ihren Anfängen bis auf die Jetztzeit. Dargestellt von Thierarzt August Postolka. Wien 1887. Str. 68.

caninos habent, tum renascentes eis, sexto anno impleri; septimo omnes habere solent renatos et completos".

wysze zmiatuie. A tak siodmego roku zupełne y doskonałe miewa. Daley trudno końskie lata poznacz masz".

W innej, wcześniejszej nieco rozprawie „de re rustica", napisanej przez Marka Porcyusza Katona Cenzoryusza (Marcus Porcius Cato Censorius—ur. w r. 234 przed Chr.), spotykamy sposoby leczenia, często przez Konrada zalecane, jak np. zamawiania, wstrzykiwania lekarstw w nozdrza, stosowanie odchodów zwierzęcych i t. d. Historycy nauki weterynaryi [1]) zaliczają M. P. Katona do rzędu zacofanych, jak na ten czas, znawców tej umiejętności.

2000 lat przed Nar. Chr. chińczycy wiedzieli o 165 rozmaitych sposobach leczenia zwierząt domowych. W zabytkach piśmienniczych indyjskich z lat 800—600 przed Chr. przechowały się wiadomości o środkach, które kapłan Suçruta stosował, lecząc zwierzęta. Pozostałe zapiski wymieniają w rzędzie lekarstw: siarkę, saletrę, sód, bor, rtęć, miód, jaja, kantarydy i t. d. Wiemy, że nauka weterynaryi stała również wysoko u Fenicyan, Żydów i w starożytnym Egipcie. W Grecyi zajmował się nią Ksenofont, a ścisłe podstawy stworzyli dla niej ludzie tej miary, co Eskulap, Hippokrates i Arystoteles.

---

[1]) a — Thierarzt August Postolka. „Geschichte der Thierheilkunde..." i t. d., jak wyżej.

b — Semmer. Geschichte der Veterinärmedicin. Encyklopädie der gesammten Thierheilkunde und Thierzucht. Herausg. von Alois Koch. T. III, str. 587.

Jeżeli więc na podstawie powyższego przeglądu widzimy, że słusznie rozprawę Marka Porcyusza Katona zaliczono do dzieł, nieodpowiadających owczesnemu stanowi wiedzy, to tem bardziej zdanie to da się zastosować do rozprawki Konrada, drukowanej w pierwszej połowie XVI wieku. Konrad mógł korzystać z dzieł pisarzy, którzy przyszli po Katonie, a więc z dzieł Kolumelli (40 r. po Chr.), Apsyrtusa, znanego lekarza koni w wojsku Konstantyna Wielkiego, a szczególnie z cennej rozprawy „De medicina equorum“ Jordanusa Rufusa, nadwornego weterynarza cesarza Fryderyka Wielkiego, napisanej w pierwszej połowie XIII wieku. Jordanus Rufus umiał się wznieść na wysokość nauki czystej, wolnej od zabobonów i przesądnych formułek.

Jeśli możemy powątpiewać, aby dzieła powyższe były znane Konradowi, to wydaje mi się bardzo prawdopodobnem, że nie była mu obcą ceniona w owe czasy rozprawa indyjskiego Hippokratesa, przełożona na łacinę w XIII wieku, a na język włoski w wieku XIV-ym. W książce tej, jak u Konrada, mamy rozdziały o poznaniu lat po uzębieniu, o cechach dobrego konia, o chorobach końskich i ich leczeniu. Środki lecznicze także polegają na zaklęciach lub mieszaninie przesądnych szczegółów z racyonalnemi lekarstwami.

Być też bardzo może, że niejednę receptę zaczerpnął Konrad z wielkiego dwutomowego dzieła z zakresu nauki weterynaryi, w którem na rozkaz cesarza bizantyjskiego Konstantyna Porphyrogenety (911—959) zawarto wszystkie dotychczasowe zdobycze na tem polu. Tłumaczenie łacińskie tego dzieła wydano w Paryżu w r. 1530 pod tytułem: „Veterinariae medicinae libri duo. Johanne Ruellio Suessionensi interprete“.

Konrad nazywa siebie kowalem królewskim, a więc określa swój zawód tak, jak w owe czasy nazywano weterynarzy w Europie zachodniej, mianowicie we Francyi—Maréchal, w Niemczech—Hufschmied.

Okoliczność powyższa nasuwa przypuszczenie, że w zawodzie swoim kształcił się on w Niemczech lub we Francyi. Tam mógł on poznać dzieła tych pisarzy, ktorych później miał tłumaczyć lub naśladować. Literatura naukowa z zakresu hodowli konia i weterynaryi była w owe czasy w Niemczech i we Francyi nad wyraz uboga. Nie spotykamy w niej żadnej oryginalnej i samodzielnej myśli, pomimo dość znacznej ilości dzieł, poświęconych hippologii, które w wiekach XIV. i XV. w tych krajach wydano. Były to bowiem tłumaczenia lub bezbarwne kompilacye. Pierwszą bardziej samodzielną rozprawę w tym zakresie napisał Maksymilian Fugger („Von der Zucht der Kriegs und Bürgerpferde“) w roku 1578, a więc w 46 lat po wydrukowaniu dziełka Konrada.

Sądzę więc, że rozprawka Konrada jest kompilacyą z dzieł hippologów najrozmaitszych czasów i najrozmaitszych krajów, dzieł, nie posiadających jednak wysokich zalet naukowych.

Być też bardzo może, że dziełko Konrada jest tłumaczeniem jakiejś nieznanej mi kompilacyi pochodzenia włoskiego, francuzkiego lub niemieckiego.

Zarzucając Konradowi brak ścisłego kryteryum naukowego w stosowaniu lekarstw, nie powinniśmy jednak zapominać, że taki uczony, jak Jordanus Rufus był w wiekach średnich zjawiskiem wyjątkowem. Ogół zaś hippologów stał na bardzo niskim stopniu rozwoju naukowego i Konrad, o ile go do pisarzów polskich za-

liczyć można, był tylko przedstawicielem polskim średniej wiedzy zawodowej na Zachodzie. Ponad poziom ogólny nie wyrastał. Dr. Felix Kopera w wyżej przytoczonym opisie hippiki Konrada twierdzi, że ma ona znaczenie dla naszych czasów, jako źródło językowe. W moich oczach ta książeczka posiada także pierwszorzędną wartość, jako zabytek kultury rolniczej w Polsce.

Historya rolnictwa i związanej z niem hodowli w Polsce nie znalazła dotąd dziejopisa, pomimo niezaprzeczonej łączności z całokształtem kultury polskiej. Nie tylko nie mamy dotychczas monografii w tym zakresie, ale brak nam nawet wydawnictw, zawierających materyały do dziejów rolnictwa polskiego [1]. W nadziei, że choć w pewnej mierze potrzebom tym uczynię zadość, wydaję niniejsze dziełko Konrada, królewskiego kowala.

[1]) Bardzo nieliczne usiłowania dotychczasowe, mające na celu zebranie źródeł do dziejów rolnictwa w Polsce, nie odpowiadają istotnej potrzebie.

Kraków, 1905 r.

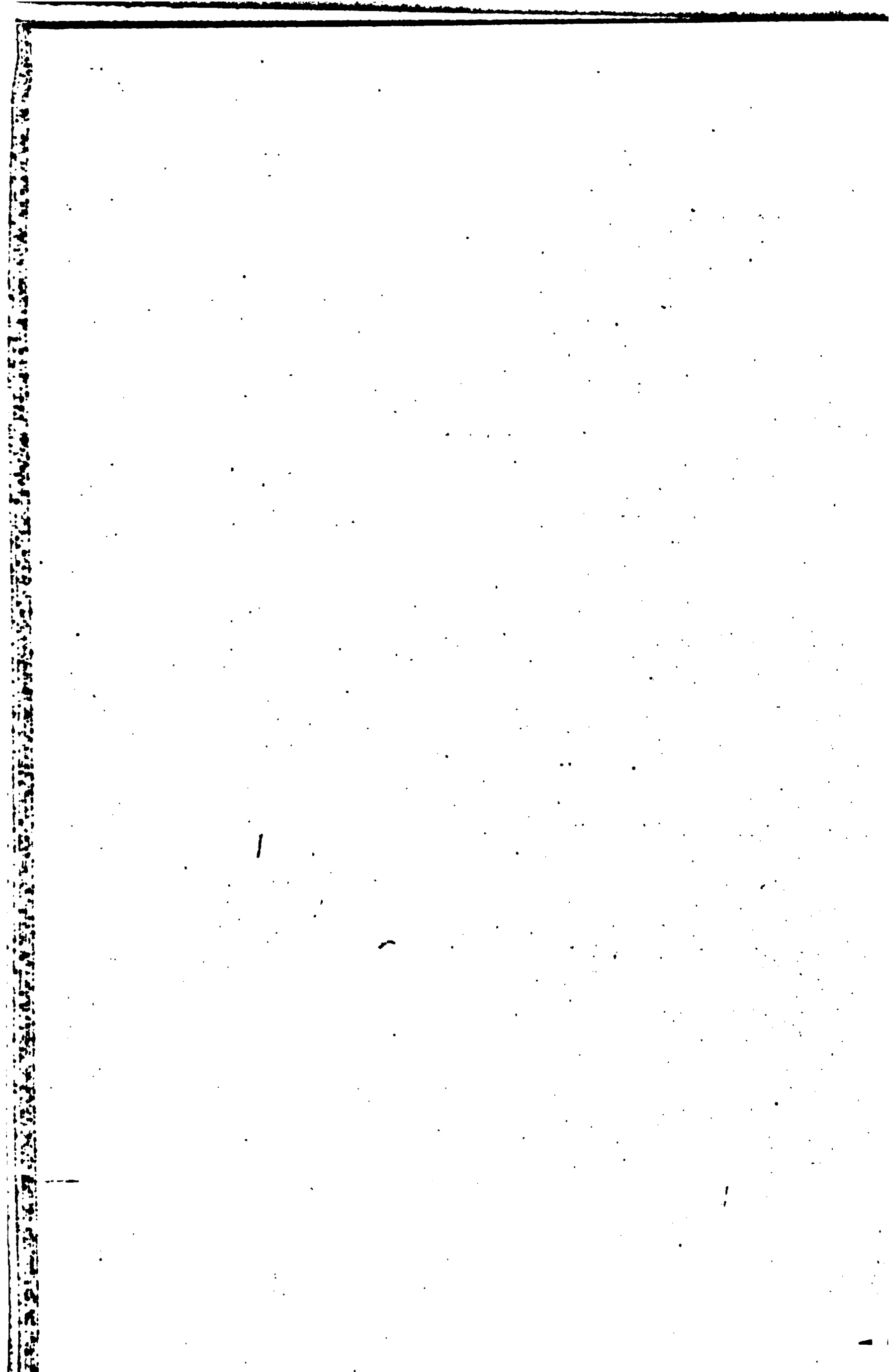
Dr. A. Berezowski.

Sprawa a lekarstwa

końskie/ przez Conrada Krolew-
skiego kowala doświadczone: nowo s mlno-
sc ią przełożone, a r l pirwey o poznaniu
dobrego konia.



W krakowie Florian Unglerius wydawał.



Spraua a lekarstua końskie / przez Conrada Krolewskiego kowala doswiadcżone: nowo s pilnoscsią przełożone, a napirwey o poznaniu dobrego konia.

W krakowie Florian Vnglerius prasował.

Naprzod przi poznaniu konia

dobrego / ty rymy vmiey y dobrze pamiętay.
Koń suchey głowy / vszy kosmatych
Cżarnego rogu / a kopyt głębokich
Wzrok ostry / cziała thwardego
Ten iest znak konia dobrego.

Dokąd koń młody

Obacż miaszą szyie / w piersiach tłustego
Nog suchych / poslatku szerokiego.
Tak poznasz konia w młodosczi
Ien ma przidz k twey pożytnosczi.

Iako poznacz lata końskie.

Koń aże we trzidziesczi miesięci dopiro zęby srzednie pusczа / dwa wierzchnie y tyle bliszych. Potym gdy pocżnie cżwarte lato dwa zasię srzednie niżey, tyle

podle nich. Żatym gdyż piąte lato poczina (ony iusz pirwe wyrosly) tedi drugie czterzy dwa nisze y dwa wysze zmiatuie A tak siodmego roku zupełne y doskonałe miewa. Daley trudno końskie lata poznacz masz.

Iako konia poznasz po szerci.

Koń bially / wrony / y rydzi, vszy.....k. Taki bywa dobry robotniczek.

A ktory iabłkobity biallany / biallo srokaty czarnopiegowaty: aczkolwiek nie czirpliwy ku wsiadaniu / ale duży w iezdzie bywa.

Item, ktory koń ma twardą a spanilą grziwę / a wąski iest pod ogonem / taki się rad rychło poprawi y tłusczieie.

Item, koń vessołych oczu a ostrych vszu czerstwy y gotowy. Ale oczu głębokich a vszu powislich leniwy isto bywa.

Item, ktory koń czienkiey szyie / czały [w] bocech', poslednimi nogama iako sarn cho[dzi]. Też ktory na staniu przednimi nogami nachylonemi stoi / długich kopyt a niegłębokich rychły przednie bywa.

Item, ktory koń ma wielkie nozdrze / y wielkie oczy / bywa smiały / a gdy konia pocziągniesz za ogon / ktory mocsno odwiedzie / moc[zny] y trwały będzie.

Lekarstwa końskie Przez Conrada Krolewskiego kowala doswiadcżone

A napirwey na slucżoną głowę.



Gdy koń ma głowę slucżoną ktorem kolwiek obycżaiem / chrzan vsuszywszy zetrzi / y.... twar takież / weżmiż tego rowne częsczi / a [po]mieszay z winem / wleyże cziepło koniowi w [no]zdrze zatuliwszy mu ie [a ku] gorze podniowszy / to cżyń po kilo krocz aż imie priskacs / a ize mu się też niecżystocz z głowy puszczi.

Item, takiemu koniowi dobrze iest żyłę pusczicz z karku.

Na oczy opuchłe / y cziekące łzami.

Gdy oczy koniowi opuchłe / a czieką łzami / nalepiey zacziącz mu żyły nad obiema oczyma / a dacz krwi dobrze wynidz / po onym dacz mu iescz korzeń rzepikowy / a omywacz go wodą studzianą, złaski bożey będzie zdrow.

Na bielmo.

Wezmi glisty ziemne z białkiem spal a zetrzi drobno bielmo posipuy.

Item, spal w siłnym ogniu czaszuły małżowe / ktore zową sikawice / oskrobawszy z wierchnią y spodnią skorę / a iedno to wezmi czo iest w posrzodku biało / wezmiż k temu białego imbieru tartego przez gęstą chustę przebitego takież glinki tartey rowne częsczi / zmie szay / zetrzi miałko a bielmo posipuy.

Item, spal człowiecze łayno w nowym garnczu / aż ogniste będzie / a starwszy tym posipuy koniowi bielmo.

Item, spal iasczorkę w garnczu / y zetrzi a przimieszay rowną częscz kadzidła tartego / a zmieszay z oleiem koprowym y pomazuy.

Item, spal sliwową gębkę / a rowną częscz skła miałkiego kniey przimieszay y posipuy.

Item, sliny tłcze bielmo końskie spądzaią / a zwłaszcza gdy by prawa dziewka na tłczo zawzdy po ranu zapluwała.

Item, wywierczíawszy dziurę w drewnie debowym / nakłascz tam soli y spalicz w siłnym ogniu / a potym miałko zetrzi / potymze lepak napal żołtkow iaiowych / pierza gęsiego wespołek / pieprzu / imbieru / każdego osobno starwszy rowne częsczi zmieszay to wszytko wespołek / a tym prochem bielmo posipuy.

Item, wezmi białego imbieru y gałganu pod miarą / a zetrzi y zmieszay wespołek / a na węglu dziewięcz krocz zapal / a zakożdym razem zagas winem / potym przilož hałunu palonego ku onemu prochowi / wszytkiego pod miarą niech będzie / zasipuy mu oczy albo prziwiiay na oko chustą a zeydzie precz y będzie widział.

Na przepryskanie.

Modrzewową gębkę / pierz / sol / rowno zmieszawszy / vwarzicz w winie albo w occzcie, a to cziepło koniowi w nozdrze lacz / pewne to iest lekarstwo.

Na kaszel.

Na warz mrowek w rzecżney wodzi[e] day koniowi po kilko dni picz.

Item, iemioły iakiey kolwiek puł fu[nta] mchu z dębowey skory / ielenich iezikow z.... rowno wszytkiego / zetrzi na proch a sip ko[nio]wi w owies / a przestanię kaszłacz,

Item, goryczkę tartą sipacz koniowi [w o]wies y w nos barzo dobrze / takież y mo[drze]wową gębkę.

Gdy koń nie moze ies[cz].

Gdy koń iescz nie może / opatrz gi.[1] ząbry / iesli ma tedy mu ie kazacz zedrzec... kicż suchoty / brodawki pod ięziki[e]m zerz[ni] albo iesliby zęby ostre były / tedy mu dac[z] ....nę żelazną griscz / albo iesliby miał w[ilczy] ząb / tedy mu gi dłotem wycziącz.

Item iesliby brzitkoscz iedzenia miał .... natłucz czosnku s pierzem / pomazuy ty[m ko]niowi zęby.

---

[1] Tu może brak jednej lub dwu liter.

Gdy k[oń] ma wrzod n[a ię]ziku ktor[y zową] kurdziel.

Wezmi layno [cżło]wiecże swież[e zmieszay z] czosnkiem włoż [na] chustę / a do wa[rg mo]czno przywięz aby [ie] koń w vsciech [miał] trzi dni / mało mu [da]wac pics.

Item, wezmi miodu cżyrwonego / a slo... [s]tarych rowne częsczi / a choczia mniey slo... wysmaż sloniny / a spuscz s miodem / przi[day] w to nie gaszonego wapna / y pieprzu tar[tego] piątą częscz / zmieszay to wespolek / a tym [smaruy] ranę na ięziku: nie wkładay mu wędzidł [aże się] zgoi / a pod czasem mu daway iescz.

Gdy szyia spuchnie tako aż nie może iescz.

Gdy ma koń oeziekłą szyię a niemoze po... iedzenia / lecż gi tak / wezmi dwie iagi... one obłupże ie / y trzi surowe szczoru.... ni / przisuwszy soli / stłuczy a przilawszy... zm[iesz]ay społu / potym wezmi drewno [na] pal[e]cz [m]iąsze a roszczep ie na kończu / ob[wiń ie] lnem albo paczesiami / a powaliwszy ko[nia] czyń iemu drewno ono obwinione w gar[dło] obraczayże tam y sam / aż się ony kro[sty z]edzieią / potym wyiąwszy drewno / wley... ycza wgardło / a to czyń tako wiele kroć [aż się] zagoi.

[Gdy] koniowi b[rzu]ch oczieoze.

[Wez]mi prządzion[o sur]owe gdy ie piorą / [przilož] mu poki ieszcże [czi]epłe / a czyń tego... będzie zdrow.

Na kurdziel.

Gdy ma koń kurdziel / lecży gi tako / wezmi miodu a żywego srebra / vwarz społu / a to oboie przilożysz a ozdrowieie.

Item, wezmi psie łayno a czosnek / slucz społu / wyłoż na czudną chustę a prziwiąż na wędzidło potym włoż koniowi w vsta / a potym będzie zdrow.

Na priskanie albo nos.

Gdy ma koń priskanie / wezmi spuł funta oliwy / żywego srebra zwierdunk a to społu w panwi vsmaż / potym gdy ochłodnie tedi wley mu w nozdrze.

Na bolenie głowy.
albo gdy ma chrapienie.

Wezmi rdestu a chebdu y vsusz a stego vczyń proch / potym przyłoż citwaru stłuczonego a zmieszay społu z dobrim winem albo occtem: potym wley koniowi w gardło a to czyń po trzi razi / a będzie zdro w.

gdy koń iest wozgrziwy.

Wezmi ziele ktore zową wilworcz a vsusz ie dobrze / potym vwarz ie w wodzie a day koniowi trunek / albo mu wley wgardło podniowszy głowę / a to czyń po trzi krocz.

Gdi koń wozgrziwy a. nosati.

Vwiązawszy dobrze konia / wetkaymu w ogon rozpaloną szwaycę miedzi slorę / a miąszo na dobrą dłoń / potym vczyń twardi knot skonopi namaży gi łoiem kozłowym / włoż w onę ranę a nazaiutrz wyimi / a potym wymey ropę / powtore włożysz drugi raz namazawszy / a to czyń aż pryskacz przestanie.

Gdy koń twardo vs[ra].

Wezmi smalczu starego / siarki stł[ucz] rowne części / a oliwy tile iako tego w[szytkie]go / zmieszay wespołek / a zagrzawszy.... wley koniowi wgardło.

Na rupie lekarstwo.

Znak będących rupiow w koniu / g[dy] koń nogami w brzuch bije / a gębą do [niego] sięga przetoż wezmi



skorup iaiowych a [zedrzi] błonki snich / vsuszże samy skorupy / tro... wala takież starte rowne częsczi / piepr[zu do] tego piątą częscz ty trzi rzeczy [z] rosp... nym ocztem a palonym winem / zagrz[ey] a podniowszy koniowi gębę w gardło [wley].

Item, nakraiacz chrzanu drobno s... licz / a dawacz koniowi z owsem.

Item, krwawnik albo osikową sko[rę mo]czicz w oczczie / a lacz koniowi w gardł[o].

Na zadzierzenie w[ody].

Gdy koń wodę zadzierży / wezm[i]..... tarti z imbierem rowne częsczi / vwar[zywszy czie]pło day koniowi picz.

Item, wezmi pchłę wsadz mu i[ą w ko]rzęń / albo iegoź włos zwinąwszy w.... y wetkacz mu w korzen / potym wiedz.... ciepłygnoy owczy.

Na zadzierzenie wodi.

[W]ezmi mydła a zaostrziwszy wczisnącz [w ko]rzeń tedi wodę pusczi.

[Ite]m siemię driakwie polney / to iest vspi... / zwierczíawszy dacz mu picz.

[I]tem, czop z slonin pomazawszy atramen[tem w] zad koniowi włoż / a to wodę wyczią[gnie] albo wezmi ziele psinki zwiercz z wodą [y konio]wi wley wgardło.

Na ochwat wodny.

[G]dy ma koń ochwat wodny / wnet dwa [po]wrozi włoz na szyię / a z obu stron czią[gni aż] się z[a]dawi y padnie / a tediż rospuscz [p]owrozi / a tak po trzi krocz działay.

[Ite]m, przewlecż wędzidła przez swieże lay[no czł]owiecże a / włoż koniowi w vsta y zatul [no]zdrze aż prysnie.

[It]em, ziela niedospiałku / a dacz mu z ow[sem ies]cz.

[It]em, gdy się koń ochwaczi tedi na nogi [stac]z niemoże / a tak zatni mu żyłę na szy[i potym] mu poderzni ogon na dłoń od rząpia...wi dosicz idz / a będzie zdrow.

[Gdy] się czym innym ochwaci

[Przyz]struż czop z mydła / włoż koniowi w [gardł]o aby prełknął.

Item, gdy się koń ochwaczi a gnoiu pusczicz nie może a kładzie się tu y owdzie / wetkni mu mydła w rzicz a będzie zdrow.

Item, gdy koń gnoiu pusczicz nie może / wezmi słonin iako dwa palcza a wepchni mu ie w ogonicę tedy mu zadek pusczi.

Na ochwat od zyta.

Iesli mu iest ochwat od żyta albo od rży młodey tedi gi w wiescz w wodę zymną wszystkiego y trzimacz go tam zgodzinę / potym wywiodwszy go z wody iezdzicz nanim w zawod aże się zapoczi y robicz gim.

Gdy się koń zbieży.

Gdy się koń zbieży a rozniemoże się y iescz nie chce tedy mu dacz zacziącz żyłę / to dobrze wiedzą kowale.

Od wiatru.

A gdy od wiatru się zatchnie tak iż nie może chodzicz przed zaduszenim / tedy mu za cziąć żyłę miedzi oczyma y miedzi vszyma.

Gdy karmia zwarzi konia.

Gdy karmia konia zwarzi aże się pre zeń przepusczi a to bywa z iedney [nie]moci a bieży pre zeń iako by krowie layno / tedy.... [tw]ardo zacziągnącz rzemieniem / a dacz mu ięczmieniu prażonego / a będzie zdrow.

Na kreżycę.

Gdy koniowi kreżycza to iest trąd koński / wezmi babkę czerwoną warz ią w wodzie / a tę daway koniowi picz po trzi dni / a nicz inego / potym gdy go będziesz napawacz zakry mu oczy aby wodi nie widział.

Item zawiązawszy żabę żywą w chustę / na szygi mu vwięż, a gdy zdechnie żaba będzie koń zdrow.

Item, poki nie zaidą krcżyce za moszny / wycziągni dwie żyle nad nozdrze czo nadaley y vrzni / a zasol ranę / potym ostatek pal / a rany wymyway aze się zgoi.

Zegnanie na kreszycę.

Mow tak / w tymto koniu są siedm krcżyc od siedmi / szescz od szosczi / pięcz od piączi / cżtyrzi od cżtyrzech / trzi od trzech / dwie odedwu / ieden od iedney potym nicz / w ymię oycza y sina y ducha swiętego / po trzi krocz po ranu.

Jescze na ochwat.

Day mu zacziącz dwie żyle v kazdey nogi w pącinie iednę stronę / a drugą miedzi nogami / a dwie za huzdnice na policżkach zapocziwszy go a będzie zdrow.

Item, dusicz konia powrozim / y zacziącz mu gaczne żyły y poprążnicę y moczycz go w wodzie / a nie dacz mu picz wyssoko vwiazawszy a będzie zdrow.

Item, gdy się koń ochwaczy tedy na zwierzchniey gębie odespodz są prąszki / pirwszey niechacz ani wtorey aż trzeczią zakłocz w posrzodek w guzek / zasię iednę prąszkę minącz a drugą zakłocz puszczadłem albo nożem.

Na bielmo.

Gdy koniowi bielmem oko pochodzy tedy mu namaż w dołkach przepierziczym sadłem a będzie zdrow / y człowiekowi iest pożyteczne

Drugie kreszyce zową wilkiem

Gdy się przigodzi koniowi druga krcżycza ktorą zową wilkiem tak to masz poznacz / będzie gus miedz

kopytem a miedzi kolanem iako orzech / a wiłosi się na onym miesczu wzieżą / gdy to vzrzisz tedy zawiąż ono miesce kozłowym rzemieniem y z wirzchu y zdołu / a krew się zbieży ku onemu miesczu / potym on guz przepal żelazem rospalonym / y natrzi griszpanu / a zawięż / niechay tak do trzech dni przinamniey. Y marthwą kostkę tak lecż.

Item, bywa też krcżycza na ogonie / potym poznacz gdy się koń cżesze / a gdy po macżasz wodą / naydziesz na ogonie iako orzech / tedy takież żelazem przepalisz y zeżesz / a na trzesz gryszpanu / potym natłucż siarki z starim sadłem y z gryszpanem a zelnianym siemieniem y prziwięż / bo gdyby tego omieszkał tedi się rozmnożą po wszytkiey zyle aż do kończa / a przeto musiałby powaliwszy konia wszytki ony guzi spalicz / z ktorych ropa szkarada poydzie / a gdyby się to przigodziło zmieszay gryszpan z popiołem końskich koszczi a posipuy ony miescza / posipuią też niektorzi palonym halunem a goi się pod nim.

Item, nakraiawszy drobno korzenia dziewanny day z owsem koniowi iescz. Tym lekarstwem wszytki krcżyce z bożą pomocżą zginą.

Na zołzi lekarstwo.

Idy(s) koniowi są zołzi / nawarz iarego żyta w wodzie y vwiąż konia nisko a day mu to picz albo też iescz / barzo zdrowo to iest.

Item, wezmi cżterzi białki iaiecżne, a nasip łyskę albo puł łyszki kadzidła tartego / wleiże koniowi w gardło.

Item, vwięż koniowi pod gardłem korzeń pokrziwiany / a drugi na piersi.

Item, prze pal gorącim żelazem / a rostopiwszy sarki

tam nalacz wyczisnąwszy ropę iesli iest, a zmieszawszy chleba czieplego s solą na wierzch prziwinąć czyniącz to dwa krocz przez [d]zień tymczi ozdrowieie.

Gdy koń zatrzima wodę.

Wezmi łot bobku a zetrzi gi w proch / zmieszay z winem albo s piwem / a vwarz / a gdy ostidnie wle[y] koniowi w gardło / tedicz pusczi wodę.

Item, dobrze iest zadacz mu wesz w ziarnie owsianym / albo y w członek wprawicz.

Na parchy lekarstwo.

Ktoremu koniowi przidadzą się parchy / wezmi korzenie omanowe / warz ie w winie / albo w wodzie / tym parszywoscz onę wymyway a będzie zdrow.

Item, wezmi siarkę / grziszpan / korzeń miodunkowy, stłucz s starym sadłem, a na słończu albo w izbie konia pomazuy.

Item, wezmi koperwaseru / siarki / bobku / rowne częsczi / a zetrzi miałko, potym rospuscz wosku zelnianym oleiem czo potrzeba / y w sip on proch ktey masczi / a zmieszay wszytko wespolek, namazuy tą masczią parszywego konia w czieple a będzie zdrow.

Gdy koń Ma nogi parszywe.

Tedi moczem człowieczym wymywai / albo rosołem / albo wezmi rowne częsczi / terpentyny / griszpanu / lnianego oleiu / halunu / a zmieszay to wespołek / a tą masczią [cz]iepło namasuy. Takież czyń y na spadałe n[og]i.

Na parchi ktore zową muchy

Gdy się muchy koniowi przigodzą, zezy ie żelazem / znienagła ich miescza / potym na to przilosz chleba.

rżanego s solą przez dzień a przez nocz / a siąwszy ten chleb / natrzi gryszpanem gęsto / będzie zdrow.

Item, wezmi tartą gorczycę z oleiem [l]nianym / a z miodem zmieszay a pomazuy. Takież wodą z kadłuby dębowey pomazuy.

Item, wapno nie gaszone z łaynem gęsim zmieszane prziwinącz do trzecziego dnia / barzo iest dobrze.

Item, gdy koń parchowaczieie aże sierchl lezie s niego / myi gi ługiem a moczem człowieczym / a gdy zlezie on parch tedy naczyń cziasta pszenicznego rzadko pomazisz aż sirchl slezie potym natłucz żywego srebra s starem sadłem / pomazuy konia aż porasta.

Item, wezmi skorupę garncza tłustego a rospal ią / potym pal koniowi wargę z wierzchnią y odespodnią wewnątrz / a będzie zdrow

Item, dzegieć mleko y sol / zmieszay społu a pod miarą wszytkiego / a tym pomazuy konia / vwiązawszy go krotko aby [sie nie] tarło. ato vczyniwszy będzie zdrow [1] . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . wieią y spada się puchlina / a . . . . . . takiemu stacz we błoczie.

Na rozp[adłe] kopy[ta].

Vczyń koniowi końce[m] rz. . . . . wie w kliju do żywego, ostrzigszy pi[rwey na o]nym mieszczu włosi / potym lecz iak . . . . . . cziastem / a będzie zdrow.

---

[1] Tu brakuje kartek C i C₁ *(Przyp. wydawcy).*

Na zaskok.

Idy(s) się koń nad kopyto cżym rani / os[trzidz] pirwey włosi a wycżyscz cżysto ranę / prził[oż] na nie swieżą grząnkę s solą / albo białey [mą]ki cziasto / zmieszawszy zbiałkiem iaiowym [y do] trzecziego dnia przikładay.

Gdy się koń vsczignie.

Wezmi owcże bobki / oley lniany / o . . . maiowe maslo, spuscz [1] to rowno, a tą mas[cziąj ranę pomazuy, vcżyniwszy na to plastr z [wo]sku albo vwoszcżywszy dobrze chustę obwin[ącz] mocżno / dla tego aby woda niedoszła.

Gdy koń obrazi się w nog[ę]

Wezmi iagły / z sadłem vwarz ie do[brze] a odiąwszy podkowę / przyłoż mu na nog[ę] niechay tak stoij przez nocz.

[Na] occziekłe nogi.

[Wezm]i iary . . o / pszenice / kmin tarty / . . . [r]zadko / tym koniowi nogi poma[zuy a będzie] zdrow [2].

[Gdy] młodemu koniowi nogi . . . .

. . wezmi oley makowy zbiałkiem azmieszay / [umo]-czywszy pacżesi obwin dobrze.

Gdy kon podesz . . . . . .

Naprzod wyberz wsz . . . o de . . . tym przywiń białek i[ai]owy vtłucz . . . . z occtem zmacżawszy pacżesi / zatym . . . . dnia zmieszay gęsto wapno albo sal . . . dem / y przyłoż / na koniecz palonym . . . . posipuy aż sie zgoij.

---

[1] ‚spuscz' pdr.
[2] ‚zdrzw' pdr.

Na ropę w nodze.

Gdy by ropy nie mogł poznacz . . . odeymi podkowę / a ley zimną wod[ę gdzie] się woda roschodzi tam otworz rog / . . . . wystruż / y onę ropę wypraw / potym [pomazuy ło]iem kozłowym / a będzie zdrow.



Gdy rog koniowi sch[odzi]

Wezmi iarego miodu / ielenieg[o y ko]złowego łoiu / sadła przepierziczego / [sier]sczi wołowey / spuscz na mascz / a m[aż] [nie]tikaiącz sierszczi.

Na zaslapanie koni[a]

Gdy się koń zaslapi / wezmi błot . . . go a prziłoż / a niechay go tak aże vz[drowieie].

Item, wezmi chleba swieżego [aby ie]szcze cziepły był / a wyczysczіwszy o . . . przikładay s solą tak długo aże będ[zie zdrow].

Item, wnet mu day podniescz . . . [złoż palcze] v rąk na krziż, położ na ra[nę] . . . pa poklęknąwszy. Bok pa[na naszego Je]su Christa włocznią przebodzio[n racz] vzdrowicz ranę twoię / w imię oycza [y syna y] ducha swiętego / a mow tę modlitwę [wciąz] wstawaiącz y klękaiącz / a potym [mow pi]ęcz pacziersi / dla czczy pięczi rąn bo[żych a] będzie z bożej łąski zdrow

Na wytecz końaki.

[Gdy] koń nogę wywinie / nacziągni ią na . . . ce / potym / oliwy/ ocztu / miodu / gli[ny czys]tey wespołek zagrzey / a cziepło przi[kładay] będzie zdrow.

[Na w]szelkie skązi nog vkonia

. . . rz gnatow szkapich nie starich / tym . . . [w]ymyway / albo cziepłymi pomyia[mi] . . . owczym łoiem pomazuy.

[N]a zabiczie zasywe.

[Gdy] chcesz wiedziecz ktory gwozdzik do[imie kon]ia do żywego / pomazuy gliną po . . . a gdzie rychley vschnie / tamczi boli / . . . gły z sadłem gorączo / a na to przi[łoż a bę]dzie zdrow.

. . . . . aby się rana nie iątrziła / rosto . . . ki / zaley rany.

Gdy się koń czym zą . . . .

Przodkiem wykarbuy wyią[w]szy g . . . do żywego / potym poley ranę gorącim . . . . a slucż

łagawice s solą, y natkay w ranę / a [ro]spuscziwszy smołę zaley / prziblwszy podkowę możesz iechacz.

Aby się koń nie pachał.

Wezmi korzeń łopiąnowy / a day mu ie[scz] a iesliby w spuchło / tedy drożdżami winnem[i] obmazuy / a nie będzie mu nicz.

Na wrzod iakikolwiek.

Gdy[1] koń ma wrzod iaki / wezmi żelazo [go]rące / przepal że mu on wrzod / potym za[sip] siarką / a na wierzch przikłoż chleba czieplég[o s] solą raz albo dwa przez dzięń / a tak czyń [a] będzie zdrow.

Na przecziw zapaleniu.

Gdy się koń zapali aż mu skora odewstanie od koszczi na nogach y na kopytach / a b[ę]dą nogi gorzecz, tedy mu zatni wszytki żyły [no]żne / a będzie zdrow.

Na przekłoczie

Wezmi czystych pacżesi na mięszą ia . . dwa palcza / włoż ie w gorączą smołę a p . . . . ę czieplo / a czyń tego przez trzi dni . . . s[iar]ki s solą / wszystkiego rowno / zmie[szay . . z] occtem winnym / wytrzesz dobrze a będzie zdrow.

Na tucziecz zabity.

Wezmi oliwy / oleyku bobkowego / sadła / [t]erbentiny / wszytkiego rowno / zmieszay / a zagrzawszy w cziepłe mazy.

Na dychawicę końską.

Wezmi oleiu konopnego / psey(s) krwie rowne częsczi / zmieszay społem a mazy mu żyły na piersiach.

---

[1] „Gby" pdr.

Na mgłoscz.

Iesli koń barzo mdleie od prace albo od ro[bo]ti / wezmi goryczki starey a kniey czwartą [c]żęscz soli / zmieszay z winem albo z mocznym [o]cztem / vwarzże / potym ostudziwszy wley koniowi w gardło / a czyń tak po dziewięcz dni.

Na psie włosi.

Wezmi łayno człowiecże swieże / a vczyń [p]lastr na chusczie y obwijay.

Gdy koń chor.

Wezmi iaiecz a masla / soli odwarziwszy / mieszay wspolek a wley koniowi w gardło.

Na zabicżie żył . . .

Wezmi czarną kokosz / a rozedrzi ią żyw o . . . . . ątrzim [a] przyłoż koniowi.

Item, Wezmi gnoy swini a vsmaż z oleiem albo z oliwą / a będzie zdrow.

Item, Wezmi podrożnikowe korzenie/a vwarz z ocztem/ a potem sadła starego przyłożycz / gi na nogę przikładacz/ a prziwiń płatem iakim kolwiek modrym.

Item, wezmi pczoł / czosnku / cebule / łayno swinie z maslem maiowym / potym vsmaż a na modry płat sukienny kłascz / a prziwiń.

Item, pomaczawszy gdzie żyła mięsza po[waliws]zy konia / rosporz skorę naprzeczyw miesc[zu za]bitemu / a vzrzisz na żyle iako pęcherz ry... allo / przetniż ono puszczadłem aż krew wynidzie / potym nawarz chmielu w occzie / a obwiń mu nogę po kilko krocz / a będzie zdrow A drudzi rosprowszy skorę tak ieżdżą aż samo wy[nid]zie / y będzie zdrow.

[It]em, wezmi psiego sadła / bialley gorczyce stlucż społu. a maż / będzie zdrow.

Na wytecz.

[B]ież do młyna a odwiąż powrozek otworu gdzieby nie pobaczono / a obwiąż nogę onym powroskiem, aż zasię sąm odpadnie.

Na raz sluczony.

Wezmi stare sadło s korzeniem pokrz[ywio]wym / slucz społu a tym maż

Gdy koń złamie nogę.

Wezmi psiego sedła / a onym maż a sierczi psiey przyłożysz / potym ią włoż wprasę albo miedzi deszczki / a będzie zdrow.



Gdy koń liniecz nie chce.

Z..... mu żyłę w szygi / pomażysz go oną .....
gdy o[sch]nie / wyczudz go dobrze

Siercz przemienicz.

Wezmi ięcźmienne cziasto a siarkę / w silnym occzce dobrze warz / a gorączo prziwiń aże się sierć oparzi, a cżyń tak aże się przemieni

Item, warz kozią żołcz / takież przyłoż aże się siercz przemieni.

Item, powiadaią iż iucha s kreta warzonego tę mocz ma y doswiadcżona rzęcż iże sierć przemieni.

Aby siercz porastała.

Wezmi pczoły w miedzie pomarłe / a glisty ziemne / zalep to oboie w nowym garnczu / a potym smieszay z maiowym maslem a pomazuy.

Na sadne lekarstwo.

Gdyby się koń oddławił / to iest / gdyby się sadnił / wezmi grząnki z ocztem / włoż pod siodło a od tego sklęsnie / a ieslizeby się starło wybierz siersez aby nie dolegała na sadno / podszyiże / potym ono siodło na miesczu sadniwym zaięczą skorą nie dawnego łupienia / takoż iechacz możesz wymiono boże / ale gdy siodło zeymiesz / moczem swym wymyway / goicz się sadno pod tym będzie.

Item, iesliżeby długo stał ted[y] .... z gliną paloną w occzie warz y wymyway / a potym prochem posipuy / ktory tak vcżynicz masz / wezmi starą od botow podeszwę / koszcz z szczeluscsi swiniey / koscz

z szczeluszczi żabiey / koscz z szczuczych zębow / a to wszytko rowno spal / a starwszy drobno posipuy.

Item, wezmi zgorzałą glinę z . . . . . a z occtem / zmieszay[1] a cziepło prziwięzy.

Na puchlinę y na othworzenie guza koniowi.

Wezmi maie robaki / a z starym sadłem stłucż / a na wzdęte miescza przez trzi dni przikładay / ażby to miesce zmiękczało.

Item, iesliby się samo nieprzepusczilo / tedy żelażem przepal / a włoż w ranę trochę atramentu / a wszakoż niech pirwey ropa cziecze kilo dni / toż potym włożysz atrament / możesz tak s stym iezdzicz / a niewadzi choczia się rana zapluskawa.

Na zmiękczenie martwey kostki.

Napirwey ogolicz musisz siercz y potrzecz chustą aże się zagrzeie / przitym zmieszay tartey gorczyce ze cżczymi slinami / a rozm[aza]wszy na chustę / na ono gołe mięss[ce przilo]ż a to do trzech dni działay aże z[mięknie].

Item, iesliby po trzech dniach [zmięk]czała / tedy przepal podłuż żelaz[em mart]wice / wosku / bobkowego oleiu... vczyń mascz / a przikładay do za......

Na zastrzelenie.....

Gdy konia zastrzela / a st . . . .
noby dobycz / przetoż stłucż rt . . . .
dłem / czo nalepiey / a to mu prz . . . .
Item, kiedy drzewo w ranie . . . .
go gdziekolwiek w nim zostanie / . . . .

[1] „zmieszvy" pdr.

iądra włoskich orzechow / ktore . . . .
a vsmażywszy na ranę przikłada . . . .
Item, gdy z rusznice konia . . . .
chcesz z rany ogień wygn[ac]z / vcz . . . .
a vtłucz oliwę iako ma[sł]o w c . . . .
tymże knot konopny maczay / y . . . .
ranę / a pokicz knot będzie wy . . . .
ogień w ranie.

Przipprawienie masci . . . . .

Tako mascz czyń na koż . . . .
modrzewową smołę / a stłuc . . . .
będzie bialla / zmieszayże to z . . . .
wym / a gdzie trzeba przikł[aday] . . . .
Item na każd[ą] ranę / . . . .
. . . . oy / starey żywice / oliwę / miod ia . . .
. . . . el, ziele przimiot, rowne częsczi a . . . . .
. . . . [nayl]epiey / a potym przecedz y zcho . .
. . . . trzeba vczyniwszy knot z skono[pi] . . . .
. . . . dszy / obmaż gy tą masczią / a [będzie zdrow].
. . . . [ies]liby rana z wirzchu zostrzała / te . . d
się knot puszczay / odmięnia[y ieden na no]cz a drugi na rano.

. . . . . . ranę / wezmi sok zliscsia bzo[wego]
. . . . albo popiołem ze psiey głowy . . . . .
[bę]dzie zdrow.

. . . . . scz albo nogiecz.

. . . . sli nie będzie prędkim lekarstwem . . . .
y nagle [k]oń zdechnie / przetoż bez . . eszkani[a] . .
cziepłym miodem oczy . . . ż / a v . . . szu żyły
na krziż przerz[ni] . . . Też nozdrze mu zdrap / y
pod . . . nią żyłkę prekroy / a solą na . . . . ow.
. . . . . ło kielczow do żywego mu o . . . . v szła.

. . . . . siowy paznogiecz poki ieszcże . . . . . ski koniowi ym zdrapie / wszel . . . . estanie. . . . . . zacziącz żyłę pod okiem / . w[o]zie / albo by vmiał[1] żyłę [na] wierzch nosa uyiąć[2] / tedy mu nie postoy m . . . . ogiecz więcey.

Item, zatni mu żyłę w vchu / nachylże mu głowę / aż krew z vcha precż gidzie.

Na dziwe mięsso.

Wezmi podeszwy stare spalone / psie layno bialle suche, troski kowalskie / stłucż rowno y posipuy.

Item, nawarziwszy siemienia w winie albo w occzcie / wymyway ranę a potym grisspanem posipuy albo koperwaserem palonym.

Gdy się koń zbiesy albo przerwie.

Wezmi gorzycżki osm lotow / soli dwa łoty a zagrzawszy z winem albo z occtem wlei mu w gardło / a cżyń to do dziewięcz dni.

O przepadnieniu kosczi.

Gdy się koscz przepadnie v konia od niecżego / lecż gi tak / przeżży gorącim żelazem na przeczyw onemu miesczu / na to chleba rżanego gorącego przriwiniesz / a ńiechasz tak przez trzi dni / potym wezmi korzenia albo lisczia bożego drzewka / a przikładay tako długo aż się zagoi / ale będziesz ią obwijał modrym płatem / a deszkami ze dwu stron / a potym będzie zdrow.

---

[1] Tu się zaczyna kartka E_{11}, niewłaściwie w oryginale umieszczona.

[2] ‚vyąć' pdr.

(*Przyp. wydawcy*).

Gdy konia chcesz wprawicz w iazdę,

tę miey naukę / zniemoc[znym]i końmi głęboko do wody nie iezdz / iedno tylko do brzucha / ale stłuslymi brodz głęboko.



Item, gdy konia w iazdę w prawuiesz / naprzod w wolnei vzdzie a porownych miesczach przeieżdzay / potym po roli oraney aby się tak na rowni y nie porowni zwyczaił chodzicz / A to owszem pamiętay abys według g[ęby v]zdę koniowi stroił, iesliże twardey albo w . . . gęby / potemu y wędzidła day vdziałacz..... srzednie nalepsze bywaią.

Item, dzierż koniowi głowę ku piersi... aby swoy chod widział a więcey na praw[ą / iak] na lewą stronę obraczay.

Ku harowaniu konia ktor[y] ma zawod biegacz.

Naprzod preduż konia / wezmi gałga[n]..... twar, gozdziki, muszkatowego kwiatu, y[mbie]ru, cinamonu, tatarskiego ziela / skray[to dro]bno a zawiąż to wchustę cżystą a ziedna...... na siłnego iako cżtyrzi kwarti / a w pu.... ziele w wino do konwie przіwiązawszy te... ...zełek a niech tam moknie przez pięcz dni / [a po]tym pokrapiay koniowi o.... a do.... ze wy.... sczionego / a czo wyleiesz teg.... w.... zasię i.... niechay będzie barzo moczne wi[no]. A sa[m] go możesz napicz, gdy by chczi... zapasi... dzicz / na cżcżo y gdy gidziesz spacz: A ko... bycz niesiti, a nie morz go też / ale pomal[u] go sadło wyganiay, a nie gwałtem, a... na nim gezdzicz pomału / a cżysczie go [umy]wacz w łazni: a tak on bedzie z siebie [sadło] traczicz / a miasto siana daway iemu po... żnik a bowiem się on thym haruie / a day cztyrzi krocz na dzień po trzi przigarsn...m razem, by trzewa nie zaschły / bo by koń przegrał gdy by gi przemorził / a prze[ieżdz]aygo często nie cżyniącz mu gwałtu / a... puszcżenim trzieczi dzień vcżyń mu masć... drożdży a gliny / vcżyń stego iako kaszę, ...zyszgo wszędy dobrze / a przed puszcżanim.... dzień wymyi go / a nazaiutrz puszcżay / a [gdy] przibiegnie z zawodu, day mu siana zma[czaw]szy w wodzie.

[I]tem, aby koń nie nabierał sniegu / naley [w kopy]to gorącego łoiu koniowi.

Na dychawicę.

Wezmi starego sadła czo nastarszego / a ...i miodu cżystego przasnego / szafranu [t]łucżonego / a to stłucż albo zwiercz / a v[cżyń] z st... dziewięcz kul abo siedm

abo pięcz szczay.... w gardło / a tak będzie iedno.... a sia[na m]u nie daway / będzie zdrow.

Gdy zabie koń zylę.

Wezmi cebule, czosnku, swinie gowno,... o, wosk pospołu vsmaz w masle czo na[lepi]ey / a to na modrem płaczie prziwiąż do [tr]zech dni, albo poki trzeba.

Na zaslap.

Naprzod pod raną wykarbowacz iako żło[1]bek na doł, aby ropa nie zachodziła / wymyi occztem s solą / potym przikoż na nocz hałunu z iaiem / potym łoiem kozłowym zastwarz / potym smołą bednarską na wierzch zasqwarzisz, a będzie zdrow.

Nauka na sadno.

Wezmi kadzidła, miry, gozdzikow, bobku, hałunu, każdego po łoczie / a to wszytko w wodzie warz w nowym garnku aż do połowice / a tem wymyway czieplo a będzie zdrow.

Kiedy koń ma rog w nątrz

czerwony miesci iako żyłki / a to iest szkodna chromota. Wybierz rog slusznie a na ono miesce czerwone siarka (s) zasqwarz żelazem gorącim ażby ono vmorziło gdzie czerwono na każdym miesczu / potym go vkuiesz / a zasię nabiiay siemieniem konopnem tartem z wodą / a z iaiem y z hałunem często / bo to chromota zła.

---

[1] Tu się kończy kartka E_{III}, niewłaściwie w oryginale umieszczona.

(*Przyp. wydawcy*).

Item, na raz sluczony / wezmi stare sadło skorzeniem pokrziwowym / stłucz a maż

Item, gdy koń kaszle, tedi mu puszczyasz żyłę potnicę w nozdrzach, a będzie zdrow.

A tak iest dokończenie.



WIERNY PRZEDRUK WYDANIA Z R. 1532.


VF


Excussum Cracouie per
Flouianū Vngleriu: An-
.no domini: 1 5 3 2

SŁOWNICZEK.

(Liczby przy wyrazach oznaczają stronice; liczby w nawiasie podają, ile razy się wyraz na tej samej stronicy powtarza; wyrazów oznaczonych gwiazdką Linde nie zna, albo przytacza je w innem znaczeniu).

Białany 16 — może omyłka zam. *białawy* lub *bułany*.
białek 26, 29 — białko.
brzydkość jedzenia 19 — obrzydzenie, wstręt.
Cytwar 21 — nazwa rośliny *Kaempferia* Linn.
czaszula 18 — czasza, skorupa.
czterzy 26, *cztyrzy* 40 (2) — cztery.
czudny 21 — cudny, czysty.
Dryakiew 23 — nazwa rośliny *scabiosa* Linn.
duży 16 — silny, tęgi.
dziwe mięso 38 — dzikie, narośl szkodliwa.
**Gacna* żyła 25.
gałgan 19, 40 — zioło aptekarskie *maranta galanga*.
gębka śliwowa 18, modrzewowa 19 — hubka.
gi 21, 27, 28, 40 t. j. *ji* — go.
**Harować się* 40 — tracić sadło, chudnąć; *harowanie* 40.
Imiono 35 — imię.
isto 16 — pewnie, niewątpliwie.
Jabłkobity 16 — jabłkowity.
jen 15 — który.
Kadłuba 28 — naczynie z jednej sztuki wydrążone (Linde zna tylko *kadłub*).

kaszłać 19 — kaszlać.
klij 28 — znaczenie niepewne: część kopyta (por. K. Dorohostajskiego Hippikę, wyd. Turowskiego, str. 229 i 230).
krczyca 24 (2), 25 (5), 26 (2) — choroba końska: parchy lub trąd koński.
Lepak 18 — zaś.
linieć 35 — lenić się, tracić sierść.
Maj robak 36 — chrząszcz majowy, maik.
martwa kostka 26, 36 — narośl twarda na nodze.
miaszy 16 — zapewne *miąższy*, gruby.
miedz 25 — między.
mięsza żyła 33 — zapewne *miąższa*, grubsza.
miodunkowy 27 — miodunka, nazwa kilku roślin.
moszny 25 — testiculi.
muchy 27 — choroba końska, gatunek parchu.
Nieczystoć 17 — nieczystość.
niedośpiałek 23 — nazwa rośliny *pilosella*.
nogieć 37 — choroba oczna u koni, błonka mięsna zachodząca na oko.
Ochwat 23 — choroba końska, łamanie w stawach.
ociec 20 — spuchnąć, nabrzmieć; *ociekła szyja* 20.
oddławić się 35 — odcisnąć, odsadnić się.
odespodni 28 — dolny.
odespódż 25 — od spodu.
odewstać 32 — odstać.
odwieść 16 — pociągnąć, posunąć się.
ogonica 24 — kiszka odchodowa.
oman 27 — nazwa rośliny *helenium*.
Pachać się 32 — puchnąć.
paczesi 29 (2), 20, 32 — to, co zostaje *po* pierwszem czesaniu, wyczoski konopne.

skąza 31 — zapewne omyłka zam. *skaza*.
slora 21 — zapewne omyłka zam. *skóra*.
**słuc* 21, 31, *słuczony* 17 (2), 34, 42, obok *stłuc* 20, 34, 36 (2), 37, 38, 40, 42, *stłuczony* 21.
słusznie 41 — dobrze, jak się należy.
spaniły 16 — wspaniały, piękny.
stroić uzdę 39 — przygotować, przyrządzać.
**szczeluść* 35, 36 — czeluść, szczęka.
szczuczy 36 ząb — szczupaka.
szkarady 26 — szkaradny.
Takież 27, 28 — także.
terbentyna 32 obok *terpentyna* 27.
**troski* kowalskie 38 — opiłki, odpadki.
tuciec 32 (Linde zna tylko *tuczec*) — łopatka u konia,
tłczy 18 obok *czczy* 36, *na czczo* 40.
**Uścignąć się* 29 — zaszłapać się.
uwoszczyć 29 — napuścić woskiem.
Wierdunk 21 — $^1/_4$ grzywny (grzyw. = $^1/_2$ funta).
*wilworc 21 — nazwa rośliny kosaciec słowiański lub korzeń fiołkowy, po niem. *Dalmatische Weilwurz* (Syreniusz: Zielnik, str. 3).
wiłosy 26 (pomyłka?) obok włosy 28, 29, 33.
wozgrzywy 21 (2) — nosaty.
wycudzić 35 — wyczyścić.
wytecz 31, 34 — wytknienie, wywinienie nogi.
Zabić żyłę 41 — uderzyć, wskutek uderzenia uszkodzić; *zabicie* żył[y] 33; *tuciec* zabity 32; *zabite* miesce 33; *zabicie* za żywe 31 — do żywego mięsa, zagwożdżenie przy kuciu.
zadzierżeć 23 — zatrzymać; *zadzierżenie* 23 (2).
**zahuzdnica* 25 — nazwa żyły.
zapluskawać się 36 — zanieczyszczać się.

zaskwarzyć 41 (3) — gorącym płynem zalać.
**zaslap* 41 — rana na nodze, powstała wskutek zawa dzenia nogi tylnej o przednią; *zaslapanie* 30, *zasla pić się* 30.
zastrzelać 36 — postrzelić, ugodzić; *zastrzelenie* 36.
sąbry 19 — narośl mięsista na zębach u konia.
zbiedz się 38 — zmęczyć się bieganiem.
zedziać się 20 — podziać się, zniknąć.
zeżesz 26 tj. *zeżżesz* — wypalisz 27; *zezy* tj. *zeżży* — wypal.
zmiatować zęby 16 — zrzucać.
uwarzyć konia 24 (2) — rześkości pozbawić, osłabić.
Żagawica 32 — pokrzywka, *urtica minor*.
żółtek 18 — żółtko.

